

Вања В. Јекић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српску књижевност
са јужнословенским књижевностима
Студент докторских студија

УДК 821.163.41.09-31 Олујић Г.
Стручни рад
Примљен: 1. марта 2019.
Прихваћен: 1. априла 2019.

СЛИКА СВЕТА МЛАДИХ У РОМАНУ *ПРЕЖИВЕТИ ДО СУТРА* ГРОЗДАНЕ ОЛУЈИЋ

Ајсџиракџи: Рад настоји да сагледа слику света младих у роману *Преживејти до сутра* Гроздане Олујић. Са циљем да се прикажу два плана простора и времена – слика идиличног, утопијског простора насупрот хтонском, антиутопијском простору у апокалиптичним ратним временима – спроведен је аналитички приступ роману. Компаративним поступком у раду је приказано на који начин се утопијска слика света са почетка романа преображава у антиутопијску како се радња романа одвија. Мотиви и симболи светлости, чула мириса, додира уткани су у слику света детињства која уступа своје место разарајућим сликама рата. Бекство из стварности за младе јунаке у роману постало је пожељно, а остварило је једино у просторима имагинације и сећања на безбрижно доба. Показаће се како правог повратка у детињство нема и услед којих околности су млади јунаци принуђени да одрастају пре времена. Како су у овом роману ликови младих у тежишту пишећевих интересовања, рад се осврће и на питање идентитета младих. У вези са питањем идентитета анализирају се ликови из света одраслих (отац, мајка, деда и баба) који су, показаће се, у нераскидивој вези са својим потомцима, са простором и временом. Рад доноси закључак да у роману постепено ишчезава граница између два света – света младих и одраслих, услед историјских околности које одрасле јунаке чине немоћним попут деце, а младе јунаке одраслим попут својих родитеља.

Кључне речи: детињство, млади, преци, време, простор, хтонско, утопија, симболика.

УВОД

Предмет овог рада је анализа света младих у роману Гроздане Олујић *Преживејти до сутра* који сврставамо у књижевна дела у којима се, истовремено, прича једна сложена прича о одрастању и приказује једно минуло доба које је описано без идеолошке обојености која је, у тренутку настајања романа, била пожељна. Другим речима, Г. Олујић је настојала да буде доследна идеји какву је желела да уобличи у поменутом роману. Да овај роман заузима посебно место у ауторкином књижевном опусу показује и чињеница да се чекало готово пола века да буде објављен и да дође до читалачке публике.

Ликови деце и младих заузели су истакнуто место у књижевном стваралаштву Гроздане Олујић, те је циљ овог рада да се укаже на структуру и одлике света младих у роману *Преживејти до сујера*. Током анализе света младих у роману, уочавају се две равни простора и времена и њихова уметничка улога: слика идиличног, утопијског простора насупрот хтонском, антиутопијском простору у апокалиптичним ратним временима. Испратиће се на који начин се утопијска слика света са почетка романа преображава у антиутопијску, како се радња романа одвија, као и који тематско-мотивски елементи учествују у процесу таквог преображаја.

Определивши се за причу чију целину обликује на сасвим специфичан начин, причу у чијем развоју доминантну улогу има начело асоцијативног појављивања и повезивања наративних делова, Гроздана Олујић је изградила књижевно дело мозаичке структуре. Чињеница да је улога приповедача поверена Саше, главном јунаку који је још дете и његовом брату Петру, у форми дневничких записа, и да они, у ствари, причају причу о себи и о животу своје породице, указује на везу овог романа са модерним књижевним делима у којима се јунаков унутарњи свет претвара у средишње поприште збивања. Доживљај детињства и однос према младима Гроздана Олујић је унела у целокупно своје стваралаштво: од бајки до романа у којима значајно место заузимају млади окарактерисани, махом, као аутсајдери. Оно што карактерише њен стваралачки поступак у вези са светом младих свакако јесте веза са ауторкиним раним утисцима из живота, али и дубоко разумевање света младих. Амбијент и војвођански предели оставили су упечатљив траг на књижевни опус Гроздане Олујић и представљају извор надахнућа за стварање.

Оно што читалац романа *Преживејти до сујера* мора најпре да запази јесте чињеница да постоје две просторно-временске равни, од којих једна приказује улице Каранова у време Другог светског рата и окарактерисали смо је као антиутопијску, а друга, доста дисперзно приказана, обухвата митски слој који се везује за утопијски простор креиран у имагинацији дечака Саше.

Мит о детињству као безбрижном добу се руши. Слика фикционалног света Каранова у време Другог светског рата у којој се налазе деца и млади у роману приказана је као антиутопија: деца се сусрећу са суровим сликама лешева, присуствују убијању, прерано одрастају, гледају како нестају чланови породице, остају без куће...

Након Другог светског рата, српска прозна књижевност најчешће има ратну тематику; смештена је у период непосредно пред рат и прожета мрачним и тескобним наговештајима будућности, те овакав положај слике детињства у роману не изненађује. Од краја Првог светског рата, а у још већој мери после 1945. године, тема детињства као утопијског доба појављиваће се на потпуно други начин, са све чешће присутном атмосфером страха и све изразитијим утопијско-фантастичним обележјима. Култ детињства и култ при-

роде постали су средства компензације и бекства од непријатне стварности, што се показује и на примеру романа *Преживејти до суштра*.

Иако је радња романа смештена у време Другог светског рата, те је доминантна апокалиптична атмосфера, у фикционалном свету формирану су мањи утопијски простори унутар антиутопијских. Тако конципирани простори карактеристични су само за свет младих у роману, тачније – за свет дечака Саше у првим поглављима романа, да би се показало на завршетку да је касно и готово немогуће повратити изгубљени свет детињства онда када је рат завршен и када је коначно дошло време да дечак буде само дечак.

ИДИЛИЧНА СЛИКА СВЕТА

Поменуте просторно-временске равни захтевају посебан поступак преласка са једне равни на другу. Тај прелазак у роману се најчешће остварује тако што неки визуелни, звучни или тактилни детаљ постаје окидач за покретање асоцијативних сегмената који отварају унутарњи свет јунака. На пример: мотив птице у лету, у склопу полифонијске сцене ослобађања Каранова, иницира асоцијативно размишљање о деди: „А деда, хоће ли се и он вратити? И како ће га познати, ако се врати? Као птица, трава? Кртица? Човек?” (Олујић 2017: 193).

Да би читаоцу скренула пажњу на поступак преплитања поменутих равни, ауторка га је употребила на самом почетку романа, композиционо најважнијем месту. Наиме, у првој глави романа, описује се како се Саша буди у својој соби и то буђење прате неке важне појединости. Будући да је Саша један од главних приповедача и да се овакве симболичке појединости пропуштају кроз његов видокруг, веома је важна симболика сунца у соби, доба пролећа, а касније и повезаности са природом и дедом. Посредством симболичких представа буђења, игре светлости и сенки наговештава се неколико тематско-мотивских елемената на којима се темељи свет младих приказаних у роману и који ће се даље развијати, попут теме детињства, одрастања, ратних збивања, смрти, љубави, питања идентитета, односа према прецима, односа према фигурама оца и мајке и мотива уклете лепоте.

У уводној слици фикционални свет представља се кроз симболику игре светлости, сенке и наглог буђења дечака Саше. Приповедач је у карактеристичном стању свести, будући да се налази између „нечег као буђење” и „нечег као сан”. Оваквим неодређеним положајем указује се на психолошко стање јунака и на перспективу из које се приказује уводна слика света романа. Полусвесно стање дечака одвија се у соби у којој се игра светлости и сенки описује из дечије перспективе као скакутање веверице: „Сунце скаче по соби као веверица, расипајући светле сенке унаоколо. Да ли је могуће побећи од своје сенке? Шта је то сенка? Неко друго ја? Дечак се усправља према сунцу. Ето, сенке нема! Окреће сунцу леђа, опет је ту. Он неће да сенка буде

ту” (Олујић 2017: 5). Овај опис игре Сунца, његових зрака и сенке од које дечак жели да се склони проткан је симболичким елементима чија је основна функција да истакне сенке као представнике тамне силе, дечаку нејасне. Слутећи њихову деструктивност, окреће лице сунцу. Већ у овим редовима појављује се важно питање које роман отвара, а то је питање идентитета.

Дечак је у полусну из којег се буди у тренутку док сања како нагло пада. Лирским паралелизмом приказано је како дечак при паду излази из сна и улази у стварни живот. Уводном реченицом „Нешто као буђење” приповедач повезује чин буђења са одрастањем које, попут светлости која ускаче у дечакову собу, не може да се одложи. Одрастање и превремено сазревавање младих у роману је неминовно, али и убрзано и не може се одложити, услед историјских околности које су понекад у позадини романескне радње, а понекад заузимају истакнутије место у романима Гроздане Олујић.

Утопијски безбрижна слика затвореног простора куће и собе убрзо ће уступити место антиутопијској слици рата. Дечак се налази у топлом кревету, из сна у стварност води га дедина храпава, топла рука прислоњена на дечаков образ. Посебна пажња при опису дедине руке, и касније дединог лика, посвећена је чулима додира и мириса. Дедин длан дечака асоцира на топлоту раженог хлеба, а мирис на „слаби мирис земље и дувана”. Дескрипција се даље остварује преко чула мириса и звука, па целом кућном лебди „горкасти мирис кафе” док Олгини кораци весело одзвањају уз степенице породичне куће Карасових.

ОДНОС ПРЕМА ПРЕЦИМА И ПРОСТОРУ

Све детаље везане за породичну прошлост, породичну генезу, приповедач настоји да прикаже кроз слику једног сталног осипања. У складу са поступком симболизације, неке појединости у опису породичног живота су симболички кодирани. Описом кућног простора, посебно баште и фигуре деде Луке Арацког, живот се повезује са учењем пантеизма.

С тим у вези, присећамо се да Михаил Бахтин у својој студији *О роману* пише да постоји „паганска повезаност, сраслост живота и његових догађаја са местом, с родном земљом и сваким њеним кутком [...]. Идилчан живот и његови догађаји неодвојиви су од тог конкретног просторног лука у којем су живели очеви и дедови, у којем ће живети деца и унуци” (Бахтин 1989: 352–353). Фрагменти текста који приказују претке, деду Луку и бабу Петрану највише су допринели очувању слике детињства као идиличног доба у овом роману.

Када је реч о простору који одређује јунаке овог, али и других романа Гроздане Олујић, примећујемо да је радња смештена у Караново. Упоредо са приказаним простором једног града, живи и другачија стварност која се заснива на митском поимању времена и простора. Простор измаштаног

војвођанског места Каранова обликован је према Бечеју у коме је Гроздана Олујић провела детињство, „мада је тешко рећи да је у питању само један град и да је баш такав какав је описан” (Опачић 2010: 933), како је и изјавила ауторка у разговору са Зораном Опачић објављеном у *Лешојису Мајнице српске*. Питање да ли је Бечеј прототип за Караново или су то, пак, многи градови из света детињства који у нама остају заувек, како и сама Гроздана Олујић наводи, није у толикој мери важно за тему о којој говоримо колико је то што треба имати на уму да „поетска имагинација приликом конструисања фикционалних светова употребљава грађу коју проналази у стварности, а с друге стране, фикционални конструкти снажно утичу на наше поимање стварности” (Долежел 2008: 10). Идеја о односу стварног и фикционалног простора је у поставци да постојање и особине фикционалних простора и ликова нису зависни од стварних прототипова, па тако ни простор Каранова не мора да одговара стварном простору Бечеја или било ког другог места иако међу њима несумњиво постоји веза која превазилази границе два света.

Уводна глава романа приказује простор који окружује јунаке романа готово као *locus amoenus* у коме влада вечно пролеће. Идеално природно окружење приказано је посредством свих чула:

„Из баште око куће дизала су се топла испарења пролећне земље и прскали пупољци кајсијиних грана. Пролеће је заједно с родама брбљало на димњаку, а на до јуче црне гране крушке свиласто се вешало небо и један мрав покушавао да превуче сламку двапут дужу од себе. [...] Безглаво је скакутао између леја осутих зеленилом прве салате. Неко је негде певао, високо и отегнуто. [...] Неко се негде смејао а смех је одлазио и долазио као таласи. Ветар је имао дланове меке и топле: пролеће је заједно с његових седам година улазило у Караново” (Олујић 2017: 7).

Већ у односу између дечака и деде Луке, који му је био најближи из света одраслих, уочава се јаз између два света. Дечак покушава, кроз однос са свим ликовима у роману, да одгонетне њему нејасан свет одраслих који се не уклапа у поједностављено дечје поимање ствари. Свет одраслих показује се као лажан, пун полудоречених или неизречених ствари, те између света младих и света одраслих постоји непремостива преграда. Из угла одраслог света, млади су или превише велики или превише мали за неке ствари, попут Олге која је „исувише велика да би добила двојку из француског” и „још дете за шетње с момцима”. (Олујић 2017: 17).

ПАНТЕИСТИЧКА СЛИКА СВЕТА

У роману се природа деде Луке приказује у хармонији његовог живота и рада у башти, у филозофији постојања и пантеизма који се огледа у његовом познавању биљака, у вештини да од њих направи храну, у способности

да се у својој башти понаша као у храму. Пантеистичка филозофија приказана је из дечје перспективе. Док посматра деда у башти, Саша примећује његову усредсређеност на струкове салате, ритуале у разговору са биљкама и у веровању о поновном рађању из земље: „Земља велика и добра. Сажвакаће нас и претворити у нешто ново” (Олујић 2017: 8). Сакрализација земље, биљака и баште као храма, уноси у роман митски слој. У домен митског од јунака који припадају младима залази једино Саша, који прихвата дедино веровање у рађање после смрти. Своја уверења Саша негује дуго након дедине смрти ишчекујући да се деда врати у неком новом облику јер за њега „Смрт не постоји. Бар не сасвим” (Олујић 2017: 46). Упоредо са страхотним и натуралистичким сликама рата, у свет деце и младих уплиће се и други домен – домен невидљивог и мистификованог света који служи као уточиште од стварности приказане у роману. Такав свет још само Саша разуме, јер је дете, а дете је најближе могућности да својом уобразиљом снажно потире емпирију.

Асоцијативним поступком приповедање прелази се са једне теме на другу, са мотива на мотив, са једног лика на неки други, па се тако посредством мотива радничких грубих руку деде Луке прелази на опис лика баке Петране. Саша евоцира успомене на своју баку и у тим фрагментима посвећеним Петрани детаљи и предмети имају симболички значај и у функцији су метафоричне карактеризације лика. Бака је облачила чипкане хаљине и крај себе увек имала старинско огледало, које бива уништено као и њена некадашња лепота. Из портрета бабе Петране проистиче мотив уклете лепоте и нечисте крви који се преноси на лик младе и својевољне јунакиње Олге.

СЛИКА КАРНЕВАЛСКЕ СЛОБОДЕ

Пролазећи кроз бурно одрастање, снажне емоције и на својој кожи осећајући наслеђе своје бабе Петране, Олга не проналази себе и своје уточиште у оквиру породице и куће. За њу хронотоп куће нема значење какво има за друге ликове: „Кућа је нешто што ти недостаје кад си далеко. – Олги ништа није недостајало” (Олујић 2017: 193). Бунтовна и неприлагођена млада јунакиња трага за сопственим идентитетом често одлазећи од породице у потрази за љубавним авантурама. Карневалски разудани тренуци у атмосфери славља током привременог „ослобођења” Каранова приказују Олгу у њеној правој природи која све присутне подсећа на Петрану. Њена лепота је неукротива. Олга је окарактерисана као носилац бунта код младих – према устаљеном систему вредности. Таква карактеризација лика уноси у романескну причу традиционални књижевни мотив уклете лепоте и нечисте крви.

Приповедањем о неизвесним судбинама Олге и њеног брата Петра прича залази у домен мистификованог. Наиме, Олга на крају романа нестаје са доктором Симитом, а Петров нестанак попримио је одлике легенде која

се преносила и ширила временом из места у место. Приповедач ће истицати да је „искочила прича” о младићу „мирних очију” који се с времена на време појављује у Босни, Хрватској, Белој Цркви.

СЛИКА (АНТИ)УТОПИЈЕ

Ликови младих у роману свој идентитет граде кроз односе са другим људима, првенствено кроз однос са својим прецима, родитељима, а потом и према вршњацима. Они су мерило вредносних система, укуса и нуде обрасце за живот. Међутим, како се у роману убрзо прелази са идиличног кода на апокалиптични, проузрокован ратним страдањима, породица као заједница се урушава, а фигуре кључне за изградњу идентитета младих изостају или бивају детронизоване.

Међу сликама из детињства посебну вредност имају оне које приказују одрастање уз мајку. Однос према мајци у свету младих један је од кључних елемената за изградњу слике света детињства. Лик Наталије Карас изграђен је на два супротности: она је носилац женског принципа, али у њеној карактеризацији постоје елементи мушког. Њен женски принцип огледа се у принципу стварања и у улози чуварке огњишта, посебно када је оно потпуно разорено током бомбардовања Каранова. Наталија обнавља и ствара изнова ни из чега. Принцип стварања нечег новог из рушевина, из пепела, наслања се на филозофију поимања живота њеног оца Луке Арацког. Наталија је једини женски лик који истрајава до краја и проналази нову снагу за живот после потпуне апокалипсе. Карактеризација Наталијиног лика почиње посредством евоцирања успомене њеног оца Луке у разговору са својим унуком и том приликом њен лик је маскулинизован: појављује се као девојчица шиљастог лица са сабљом у руци, коју склања уз дедину опаску да „за девојчице нису сабље” (Олујић 2017: 13). Када отац изјављује да ћерка није била лепа, уз дилему какву лепоту Стеван налази у њој, Наталијин лик је на неки начин и детронизован. Међутим, таква карактеризација ништа не одузима снази њене улоге коју има у свету младих. У односу према Стевану показује се супериорнијом.

Ликови оца и мајке грађени су по принципу контраста: док је отац нестабилан и деструктиван, мајка је ослонац у породици и на њен лик се наслања конструктивни принцип, принцип стварања. Наталија је заштитница и пружа утопијско уточиште у антиутопијском свету, проналази решења и нову снагу за опстанак.

За свет младих у роману *Преживејти до сујера* карактеристично је одсуство фигуре оца и проблематизује се питање односа између оца и синова. Однос синова према оцу је амбивалентан. Млади приповедач је склон депатетизацији односа према родитељима. „Зар се не би могло удесити да се дечаци рађају без очева?” – питање је које сам себи поставља Саша. Однос

оца и сина огледа се на два плана: кроз однос Стевана и Саше и Стевана и Петра. Однос млађег сина према Стевану заснован је на страху, неприхватању и Стевановој дилеми да ли је Саша његово дете. На линији Стеван–Петар, фигура оца је инфериорнија.

Опозиција млади–одрасли на примеру односа између Стевана и Саше још више је изражена и постаје конфликтна због личне нетрпељивости оца према сину. Њихов сукоб није на исти начин конфликтан као у односу Стеван–Петар јер се отац у односу према старијем сину осећа инфериорно и често постиђено. Окарактерисан као лабилна личност која се одаје алкохолу и самосажалењу, осуђен на презир од своје породице, највише га погађа Петрово удаљавање. Стеван добија ореол страдалника оног тренутка када почиње да дела и преузима на себе одговорност да би спасио сина којег највише воли. Ходајући ка месту своје смрти, у Стевану се буди *нови човек*. Нови човек рађа се и у очима свих сведока; у очима Наталије која до краја није упознала свога мужа. Најважније признање Стеван је добио у очима свога сина Петра који „није осећао само понос већ стид, уверен да рођеног оца није познавао. Није се ни трудио да га упозна, а сада је за то касно!” (Олујић 2017: 212).

СЛИКА РАТА И ХТОНСКА МАРКИРАНОСТ

Интимно и историјско на плану приче романа су се сударили и преплели. Судбина породице Карас и масовна страдања мештана последице су историјских збивања која су обележила прву половину XX века. Иако се у роману препознаје идеја да се прикаже судбина читавог једног народа у једном војвођанском месту, губици и патња су увек лични. Историјском белегу времена припада лајтмотивско понављање *седам корака најпрег и седам корака назад*, као и реченица које се понављају попут рефрена – „Боље рат него пакт!”, „На земљи рај нас чека!”, симбол црвене звезде на капама људи из Црвеног комитета на самом крају романа и други.

Хтонска маркираност слике света одговара теми ратних збивања и сликама ужаса. Хтонски елементи употпуњују апокалиптичну слику света посредством симбола и детаља које читалац запажа и тумачи, али и конкретним пластичним приказима убијања и разарања људског тела. „Једна птица суну у небо. Црно небо са неколико богињавих звезда као да се спусти на земљу. Било је то време кад се Олги чинило да свако дрво постаје звучно...” (Олујић 2017: 50) Наиме, уз звезду као симбол светлости, правог пута у аксиолошки исправном свету не би могао да се истакне као вредност атрибут *боињава*. Примера је много, попут ових: „Небо иза решетака поста не болесножуто, а онда се разбукта у наказну црвену ружу” (Олујић 2017: 55); „Тутњи земља под сукрвичастом светлошћу месечине” (Олујић 2017: 197). Кућа, као један од симбола целовитог света, до завршетка романа бива

потпуно уништена. Јунаци се у потрази за алтернативним простором склањају у подрум који носи јасну семантику подземног света. Често присуство животиња, као што је жаба, доприноси хтонској слици света. Атмосфера мрака, страха, хладноће и вечите неизвесности доприноси стварању слике егзистенцијалне угрожености јунака.

ЗАКЉУЧАК

Прича Гроздане Олујић је, заправо, прича о једном ратном времену и разарању једне породице. У тој причи истакнуто место заузимају ликови младих и њихов свет, који смо настојали да анализирамо у раду. Показало се да разлика између света младих и света одраслих постоји на плану генерацијског јаза. Поред света маште и имагинације, постоји и свет смештен у простор и време кроз које се крећу сви јунаци романа *Преживејџи до суџра*: и млади и стари. Граница у том смислу не постоји. Њихови путеви се укрштају, сви заједно долазе до исте тачке у којој се живот и постојање обесмишљавају; до тачке када у рату индивидуално ништа не значи без колективног, али је смрт увек индивидуално обележена и наноси појединачну људску патњу; до тачке када је свет младих приморан на брзо одрастање, а одрасли постају немоћни попут деце – када наступи време „у коме је уметност живљења надасве уметност да се преживи”.

ИЗВОР

Олујић (2017): Гроздана Олујић, *Преживејџи до суџра*, Београд: Српска књижевна задруга.

ЛИТЕРАТУРА

- Бахтин (1989): Mihail Bahtin, *O romanu*, Beograd: Nolit.
Долежел (2008): Lubomir Doležel, *Heterokosmika – fikcija i mogući svetovi*, Beograd: Službeni glasnik.
Опачић (2010): Зорана Опачић, Књиге имају своју судбину, *Лейоџис Маџице српске*, књига 486, свеска 5, Нови Сад: Матица српска, 925–942.

Vanja V. Jekić

University of Belgrade

Faculty of Philology

Department for Serbian Literature and South Slavic Literature

PhD student

YOUNG CHARACTERS AND THEIR WORLD IN GROZDANA OLUJIĆ'S NOVEL *PREŽIVETI DO SUTRA*

Summary: The paper analyzes young characters and their world in Grozdana Olujić's novel *Preživeti do sutra* [*Survive until tomorrow*]. The analysis aims to present two different levels of space and time – picture of an idyllic, utopian space on one side, and a chthonic, anti-utopian space during apocalyptic wartime on the other. The comparative method is used to show the way that the utopian image of the world from the beginning of the novel transforms into the anti-utopian one, as the plot of the novel unfolds. The motifs and symbols of light and the senses of smell and touch, embedded in the picture of childhood, are gradually being replaced by the devastating images of war. The escape from reality has become desirable for the young characters, but it is achievable only in their imagination and memories of the carefree times. It turns out that there is no such thing as a real return to childhood, and that young characters are forced to grow up before their time. As young characters are the center of Olujić's attention, the paper deals with the problem of youth identity as well. In relation to the problem of identity, the adult protagonists (the father, the mother, the grandfather and the grandmother) have been examined and the analysis shows that they are inseparably connected with their descendants, with space and time. It can be concluded that the boundary between the two worlds – the world of youth and the world of adults – gradually disappears in the novel due to historical circumstances that make adult characters powerless like children, and, on the other hand, force young characters to grow up before their time.

Keywords: childhood, youth, ancestors, time, space, chthonic, utopia, symbolics.